

Kulturhistorisk karakterisering och bedömning

Dannäs kyrkogård

*Dannäs socken i Värnamo kommun
Jönköpings län, Växjö stift*

Rapport och foto: Robin Gullbrandsson
Grafisk design: Anna Stålhammar
Tryckning och distribution: Marita Axelsson

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd: Ur allmänt kartmaterial från Lantmäteriet. Medgivande 94.0133

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2007

Innehåll

Inledning	5
Bakgrund	5
Syfte	5
Inventeringens uppläggning	5
Allmän kyrkogårdshistorik	7
Sammanfattande beskrivning	9
Dannäs kyrkogård	10
Kyrka och kyrkomiljö	10
Kyrkogårdens historik	11
Händelsehistorik	12
Beskrivning av kyrkogården idag	13
Allmän karaktär	13
Omgärdning	13
Ingångar	13
Vegetation	13
Gångsystem	14
Gravvårdstyper	14
Beskrivning av enskilda kvarter	15
Kvarter A	15
Allmän karaktär	15
Gravvårdstyper	15
Kulturhistorisk bedömning och karaktär	16
Kvarter B	17
Allmän karaktär	17
Gravvårdstyper	17
Kulturhistorisk bedömning och karaktär	18
Kvarter C	18
Allmän karaktär	18
Gravvårdstyper	18
Kulturhistorisk bedömning och karaktär	18
Nya kyrkogården	19
Allmän karaktär	19
Gravvårdstyper	19
Kulturhistorisk bedömning och karaktär	19
Kulturhistorisk bedömning av kyrkogården som helhet	19
Att tänka på i förvaltning av kyrkogården:	20
Referenser	21
Arkiv	21
Tryckta källor	21
Tekniska och administrativa uppgifter	21

Inledning

Bakgrund

På uppdrag av Växjö stift genomför Jönköpings läns museum en kulturhistorisk inventering av kyrkogårdar inom stiftets del av Jönköpings län. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen och påbörjades under år 2006 och det beräknas avslutas under år 2008. Inventeringen berör de till Svenska kyrkan hörande kyrkogårdarna som är i drift samt ödekyrkogårdar. Denna rapport utgör en delrapport i inventeringen vars resultat kommer att sammanställas och analyseras i en stiftsövergripande rapport.

Syfte

Den stiftsövergripande inventeringen syftar till att lyfta fram kyrkogårdarnas kulturhistoriska värden, att få en överblick av stiftets kyrkogårdar samt att sammanställa den enskilda kyrkogårdens historia. Inventeringen är avsedd att utgöra ett underlag i församlingens förvaltningsarbete och i de vård- och underhållsplaner som församlingarna arbetar med att ta fram. Inventeringarna ska vidare kunna användas i handläggningen av kyrkoantikvariska ärenden och för att bedöma var det är särskilt viktigt att stödja insatser med kyrkoantikvarisk ersättning.

Inventeringens uppläggning

Rapporten omfattar en historik över kyrkogården, beskrivning av de olika kvarteren, fotografier och en kulturhistorisk karakterisering och bedömning. Arbetet har varit uppdelat i en fältedel med inventering och fotografering samt en arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gåtts igenom har främst varit Länsstyrelsen i Jönköpings läns arkiv, Antikvarisk-topografiska arkivet i Stockholm (genom kopior hos länsstyrelsen) samt Jönköpings läns museums arkiv. I möjligaste mån har också samfälligheternas eller församlingarnas egna arkiv använts. Utöver arkiv har uppgifter hämtats från befintlig litteratur däribland hembygds litteratur. Äldre fotografier har också använts för att kunna tolka händelser i kyrkogårdens historia. De i rapporten redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av händelser i kyrkogårdens historia. Arbetet inkluderar en omfattande fotodokumentation varav endast ett litet antal bilder använts i rapporten. Växjö stift, respektive församling, samt läns museet har rätt att fritt bruka fotografierna. För varje kyrkogård görs en kortfattad beskrivning av kyrkomiljön och en mer omfattande beskrivning av kyrkogården och samtliga kvarter. Vidare görs kulturhistoriska bedömningar över varje kvarter och en sammanfattande över hela kyrkogården där de kulturhistoriska värdena lyfts fram.

Den kulturhistoriska bedömningen görs i samarbete med representanter från Växjö stift, Länsstyrelsen i Jönköpings, Kalmar och Kronobergs län samt läns museerna i Kalmar och Växjö. En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan hela tiden föremål för omvärderingar. Vid bedömningen tas hänsyn till varje kyrkogårds egna värden, men också till värden i förhållande till andra kyrkogårdar i stiftet och övriga landet. Den kulturhistoriska bedömningen nämner i de flesta fall inte enskilda gravstenar utan beskriver värden och karaktärsdrag i stort. Inför varje planerad förändring eller större underhållsåtgärd som påverkar det kulturhistoriska värdet skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen. Varje ärende behandlas där från fall till fall. Utifrån den kulturhistoriska värderingen och karakteriseringen tas beslut om vilka åtgärder som är berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Fältarbete och rapport har utförts av antikvarie Robin Gullbrandsson vid Jönköpings läns museum. Rapporterna finns tillgängliga på Växjö stift, Länsstyrelsen i Jönköpings län, Jönköpings läns museum samt på respektive kyrklig samfällighet.

Allmän kyrkogårdshistorik

Så gott som alla våra landsortskyrkogårdar är jämnåriga med den första kyrkan på platsen. I de flesta fall betyder det att de är medeltida och efter flera hundra år av obruten kontinuitet är de också fortfarande i bruk. Från medeltidens kyrkogårdar finns dock väldigt litet bevarat. De viktigaste förändringarna som kristendomen införde gällande våra begravnings seder är att platsen för begravingarna skulle vara vigd och inhägnad. Den medeltida inhägnaden kunde bestå av en stenmur men vanligare var att den var uppförd av timmer, bogårdsbalken. Till den typiska bilden av en medeltida inhägnad kyrkogård hör även stigluckan som både hade en symbolisk som praktisk funktion som port till den vigda jorden.

Den medeltida kyrkogården saknade ett tydligt system med gångar och kvarter. Man fortsatte dock den förkristna sedvänjan att gravsätta folk efter deras gårds- eller bytillhörighet, antingen i smala tegar eller i kvartersliknande grupper. Till ovanligheterna hörde att man satte en vård över graven, som istället endast markerades av en jordhög. Om en vård sattes upp var den av trä, undantagsvis av sten eller smide. Det var också vanligt att man använde sig av kyrkogården på ett nyttobetonat sätt, nämligen som betesmark. Det ingick troligen i många klockares löneförmåner att ha sina djur betandes på kyrkogården.

Den medeltida kyrkogårdens utformning levde kvar väldigt länge, och påminde mest om en äng med små gravkullar och enstaka spridda vårdar. I stort sett börjar förnyelsen under 1800-talets början men ännu i början av 1900-talet kan man se en typisk medeltida karaktär på många landsortskyrkogårdar. Förnyelsen börjar i städerna, genom att gravsättningar på stadskyrkogårdarna förbjuds av hygieniska skäl. Enligt en kunglig förordning från 1815 måste begravingar innanför stadskärnan upphöra och begravningsplatser – utan andra kyrkobyggnader än t ex gravkapell – anläggas utanför stadsbebyggt område. Vidare skulle staten genom Överintendentsämbetet ansvara för att de blev prydligt och hälsosamt anlagda. Runt om i landet anläggs begravningsplatser precis utanför stadskärnorna under de första decennierna av 1800-talet. De anläggs med symmetriska gångsystem och kvartersindelningar, trädplanteringar för att förbättra luftkvaliteten och stenmurar med smidesgrindar. I de arkitektoniskt anlagda begravningsplatserna exponerades vissa gravar tydligare än andra. Att begravas utifrån vilken gård eller by man hörde till ersattes nu av så kallade köpegravar och allmänna gravar. Detta var en social indelning där de som ville och hade förmåga att köpa sin gravplats både fick en större sådan för hela sin familj och en bättre placering utmed gångar eller nära entréerna.

Köpegravarna anlades med grusbäddar och stenramar och senare även häckomgårdningar. Andra begravdes kostnadsfritt utmed den allmänna linjen där man gravsattes i en kronologisk ordning, tätt intill den som hade begravts före och oberoende om ens man eller hustru eller övrig familj låg på annan plats. Gravvårdarna var oftast mycket små och oansenliga.

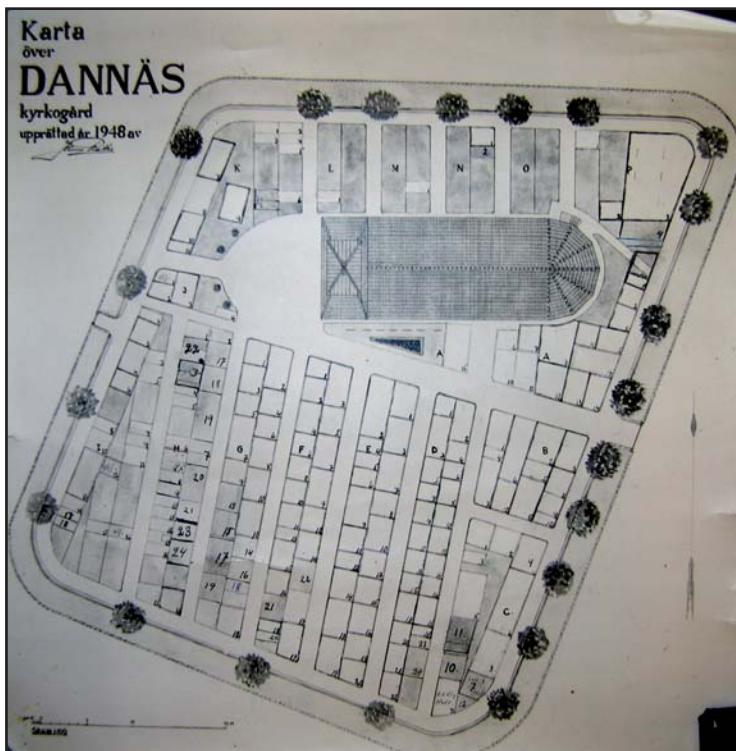
Trädkransen introduceras först på städernas begravningsplatser men når under 1800-talets slut även allt fler landsortskyrkogårdar. Då introduceras också de typiska sorgeträden med hängande växtsätt. I början av 1900-talet planläggs även kyrkogårdarna på landsorten i kvarter med symmetriskt lagda gångar, grusbäddar på gravarna och välklippta häckar eller stenramar runt om. Indelningen av kyrkogården mellan köpegravsområde och allmänt område speglar ett socialt uppdelat samhälle. Företeelsen levde kvar till in på mitten av 1900-talet (upphörde officiellt 1964) och ersattes då av kvarter med gravar i långa rader längs med rygghäckar. Samtidigt började man av rationella skäl ta bort stenramar, häckomgårdningar och grusbäddar för att ersätta det med gräsmattor. Den sociala utjämnningen av ståndssamhället avspeglas på kyrkogårdarna genom allt mer enhetliga gravvårdar utan titlar, oftast utförda i det liggande formatet 60x80 cm.

Från och med 1980-talet blir gravvårdarna återigen mer individualiserade. Idag ser vi en mångfald olika former på gravstenar från liggande naturstenar till mer fantasifullt utformade vårdar. Den ökade individualiseringen under 1900-talets slut speglas också genom de många olika begravningsformer som idag erbjuds. Förutom kistbegravning och urngravar med personliga vårdar, erbjuds också minneslundar för askor som grävs ner anonymt utan plats för namn men med gemensam plats för blommor, askgravlundar med en ofta konstnärligt utformad gemensam plats för namn och smyckning, kistminneslundar där kistor begravs anonymt och utan plats för namn, samt kistgravlundar där kistor begravs anonymt men där det finns en gemensam plats för namn och utsmyckning. Till detta kommer också de muslimska områdena, som ännu främst förekommer på stadskyrkogårdarna.

På 1920-talet började en ny typ av begravningsplats att anläggas, nämligen skogskyrkogården. En av de tidigaste i landet var skogskyrkogården i Skillingaryd från 1922. Dessa präglas av friväxande träd ur det naturliga beståndet, endast sällan eller i begränsad omfattning planterade kultiverade träd.

Sammanfattande beskrivning

Dannäs kyrkogård består av en äldre och i söder en yngre del från 1983. Den äldre delen med kyrkan i norr har medeltida ursprung. Båda delarna omges av var sin kallmur med smidesgrindar och trädkrans. Den äldre delens trädkrans är till stor del från 1800-talet. Båda delarna har ett par sammanlänkande grusgångar, på äldre delen var de ursprungligen många fler. På äldre delen är gravarna belägna främst i söder i raka rader med rygghäck. Gravar saknas helt vid kyrkans norra sida. Gravvårdsbeståndet domineras till antalet av mellan- och efterkrigstidens låga vårdar. Ett antal äldre vårdar markerar sig dock genom material och storlek. Dessa är framförallt från omkring 1900. Invid kyrkan är några vårdar av sandsten och smide från 1600- och 1700-talen samlade.

Sedan denna gravkarta upprättades 1948 så har de utritade grusgravarna och grusgångarna mellan gravraderna lagts igen. 1983 tillkom en utvidgning åt söder. Kvarteren har en äldre bokstavsbezeichnung. Forsheda pastorats arkiv.

Dannäs kyrkogård

Kyrka och kyrkomiljö

Dannäs socken ligger vid sjön Bolmens nordöstra strand. Till skillnad från bygden i övrigt så är socknen påfallande bördig med god jord, vars areal under 1800-talet utvidgats genom utdikningar. Skogsmarker finns även, med ett stort inslag av löv bland vilket man särskilt märker bokbeståndet. Terrängen är svagt kuperad. Förekomsten av fornlämningar är tämligen sparsam och härrör främst från järnålder med lämningar bl.a. i området kring kyrkbyn. ”Dannaes” nämnes i skrift 1398. Innan 1900-talets pastoratsregleringar var Dannäs annex till Bolmsö. I socknen finns två säterier med rötter i senmedeltid. Det är Dannäs säteri som bl.a. ägts av släkterna Kyhle och Fägerskiöld samt Stora och Lilla Gavlö, vilka idag är styckade. Dessa gårdar utgjorde in i 1900-talet större delen av församlingen. Dannäs säteri ligger tillsammans med kyrkan i socknens västra del, ett stycke väster om en vägkorsning där vägarna från Ås i väster, Tannåker i söder och Vittaryd i sydost möter. Egentlig tätbebyggelse finns endast någon kilometer österut vid Vittarydsvägen där denna möter vägen från Forsheda i norr. Där finns bl.a. lanthandel och missionshus.

Kyrkbyn utgörs bara av en gård och det är Dannäs säteri. Redan Rogberg omnämnde 1770 att kyrkan stod på säteriets mark, vilket är orsaken till att någon kyrkby ej finns. Kyrka och kyrkogård ligger på en svag sydsluttning väster om vägen mot Tannåker. Vid vägens östra sida står en skollänga i 1 ½ plan från 1882 med rödfärgad locklistpanel och sadeltak med betongpannor. I vinkel finns en lärar-

Dannäs kyrka och kyrkogård från söder. Den utvidgade kyrkogården i förgrunden till vänster.

bostad från 1927 i 1 ½ plan med rödfärgad locklistpanel och brutet tak med betongpannor. Till skillnad från den välbevarade skolan så har husets karaktär förvanskats genom bl.a. moderna fönster med lösa spröjs. Norr om skolan ligger ett församlingshem i en våning med tillbyggnad från 1959 i vinkel. Det är klätt med rödfärgad locklistpanel och har sadeltak med betongpannor. Krönläget norr om kyrkogården intogs av en lärarbostad från 1949, en ljusgult putsad länga med betongpannetäckt sadeltak som kännetecknas av sina runda takkupor. I anslutning till lärarbostaden står på stenplintar ett timrat och rödfärgat sockenmagasin från 1800-tal. Detta bär ett sadeltak med enkupiga lertegel. Det långsmala utrymme som finns mellan kyrkogårdens södra utvidgning och vägen upptogs av en asfalterad parkeringsyta. Från denna leder en lövträdsallé rakt söderut till Dannäs säteri. Längs kyrkogårdens södra sida och dess västra är en grusväg och vid sistnämnda även en långsmal gräsyta för parkering. Denna avgränsas i väster med ett trästaket. I norra änden av denna västra remsa står en vitputsad förrådsbyggnad med sadeltak som täcks av enkupiga lertegel. Väster om remsan är en smärre hagmark, medan närområdet kring kyrkbyn i övrigt utgörs av blandskog. Området kring kyrkan är klassat som riksintresse för kulturmiljövården.

Dannäs kyrka har medeltida ursprung. Det är en vitkalkad, spritputsad stenkyrka med ett fullbrett rundat kor som tillkom 1816 och i väster ett säreget grunt torn som tillkom genom västgavelns påbyggnad med en klockvåning 1813. Detta ger kyrkan dess särdrag. Kyrkans murar genombryts av stora stickbågsfönster. Taket är brutet och täcks av enkupiga lertegel medan tornets takfall är täckta av kopparplåt.

Kyrkogårdens historik

Dannäs kyrkogård har liksom kyrkan medeltida ursprung. Föga är känt om kyrkogården innan 1700-talet. Rogberg omnämde 1770 att det vid kyrkans västgavel fanns en pyramid av trä, uppförd som grav åt släkten Kyhle på Dannäs säteri. Denna var försvunnen 1885 när Eric Ihrfors avbildade kyrkan i "Smolandia sacra". Troligen revs den i samband med korbygget 1816, under vilket gravkammare finns. Ihrfors' teckning visar en på sedvanligt vis ängsartad kyrkogård med några enstaka stenvårdar och avlånga gravkullar. Stenmuren kring kyrkogården var då redan lagd och en trädkrans planterad. I en beskrivning 1914 omnämndes att kyrkogården omgavs av almar och en hagtornshäck. Gravkvarteren indelades av sandade gångar och familjegravarna avskiljdes från varann genom "spiralhäckar". På ett fotografi från 1923 syns att kyrkogården ännu till stor del utgjordes av gräsytor, några resliga vårdar med grusgravar kan dock skönjas i öster. Tio år senare så bestod kyrkogårdens södra till stor del av kvarter med grusgravar som inramades av grusgångar

Eric Ihrfors avbildning av Dannäs kyrka och kyrkogård i "Smolandia sacra" 1885. Observera gravkullarna. ATA.

Kyrkogården på fotografi taget av Dan Samuelsson 1923, det är få gravvårdar på den västra delen. ATA.

Kyrkogården på fotografi från 1942 med grusgångar mellan rader av grusgravar. ATA.

respektive låga häckar. Under 1900-talets senare del har grusbäderna och hälften av grusgångarna lagts igen. 1983 gavs tillstånd till en sydlig utvidgning av kyrkogården, vilken projekterades av K-Konsult, Jönköping.

Händelsehistorik

1200-tal
Anläggning.

1800-tal
Stenmurar och trädkrans.

1983
Kyrkogårdsutvidgning åt söder. K-Konsult, Jönköping. (JLST)

Flygfotografi från 1950-talet. Nedan till höger ligger skolan med gamla lärarbostaden i flygeln och till höger om kyrkan den nya lärarbostaden från 1949.

Beskrivning av kyrkogården idag

Allmän karaktär

Dannäs kyrkogård består av en äldre och en yngre del. Den äldre delen har en närmast kvadratisk form med karaktäristiskt rundade hörn. Terrängen sluttar svagt åt söder. Kyrkan är belägen i norr med koret åt öster. Kyrkogården består av tre kvarter, ett stort söder om kyrkan, ett utsträckt väster och norr om kyrkan samt ett mindre öster och direkt söder om kyrkan. Dessa benämns här för enkelhetens skull A, B, C. Söder om den äldre delen är en medelst bevarad mursträckning avskild ny del från 1983. Marken är där uppfylld så att en plan yta uppnåtts. Formen är rektangulär och har rundade hörn som på ett förtjänstfullt sätt knyter an till den äldre delen. På båda delarna av kyrkogården finns flera armaturer i form av ”traditionella” svarta gatlyktor av metall.

Omgärdning

Kyrkogårdens äldre del omges av en kallmur med jordvall på insidan. Den är ca 1-1.5 meter hög och består av otuktad marksten i skiftande storlekar. På muren växer mossor, ormbunkar och sedum. Längs östra sidan står invid muren två långa träbänkar på stenplintar. Muren är sannolikt anlagd under 1800-talets förra hälft, kanske i samband med kyrkans tillbyggnad 1816. Nya delen av kyrkogården omges av en ca 1 meter hög stödmur av otuktad respektive kilad gråsten.

Ingångar

Kyrkogårdens äldre del har tre ingångar. Huvudingången är belägen mitt på östra sidan. Den har en smidd pargrind från 1800-talet med bandjärnsslingor. Den sitter mellan kanthuggna och toppiga granitstolpar. I nordost och mitt på västra sidan är var sin enkel smidesgrind, troligen från förra sekelskiftet. Dessa sitter mellan sten- respektive trästolpar. I söder finns två muröppningar mot nya kyrkogården. I dennas norra hörn sitter smidda pargrindar utförda i stil med gamla huvudingången, upphängda på järnstolpar.

Vegetation

Innanför den gamla kyrkogårdens murar växer, utom i söder, en mer än sekelgammal trädkrans bestående av fem almar, två lönnar och två lindar. Denna är kompletterad med en nyplanterad lind och i söder en rad med nyplanterade rönnar. Inom kyrkogårdens södra kvarter har raderna ryggäckar av måbär och en av oxbär. Utanför västra kyrkogårdsmuren växer ännu en gammal lind. Utanför nya kyrkogårdens södra och västra murar växer var sin rad med unga lindar. Innanför dess östra sida är en lövhäck planterad och i syd-östra hörnet några resliga cypresser.

Huvudingången i öster med 1800-talsgrind i smide.

Resliga vårdtyper från förra sekelskiftet, tillverkade av svart granit. I bakgrunden en s.k. obelisk, i förgrunden en rest håll med vinkelbrutet krön över en kyrkovård.

Låg vårdtyp från 1940-tal med klassiserande drag.

Gångsystem

Gamla kyrkogården genomlöps av en rak grusgång mellan västra och östra ingången. Till denna ansluter en öppen trapetsoid, grusad plats framför tornporten och en grusgång som löper längs kyrkogårdens alla sidor, utom den norra. En mindre grusgång ansluter till sakristiporten i norr. Kring kyrkan är en grussträng som dränering. Tidigare fanns gångar mellan gravraderna i södra kvarteret. En bred grusgång löper längs gamla södra kyrkogårdsmuren mellan nya kyrkogårdens två ingångar. Till denna ansluter grusgångar som omger och genomlöper en minneslund.

Gravvårdstyper

Kyrkogården uppvisar gravkonst från 1600-talet fram till idag. De äldsta är av sandsten och smide samt vittnar om tiden innan den industriella gravstenstillverkningen. Det är annars denna som präglar kyrkogården. Framträdande är de stora gravvårdarna på de enskilda gravarna från förra sekelskiftet och mellankrigstiden. De äldre är resliga och har ibland form av en obelisk eller bautasten. Med bestämmelser om maximihöjder på gravvårdar under mellankrigstiden så blev formerna istället bredare. I båda fallen är de tydliga statusmarkörer, uttryck för sin tids individualism. Vanligaste materialet är svart granit. Som regel var dessa vårdar kopplade till en grusbädd med inramande häck eller stenram i samma material som vården. I och med mellankrigstiden började fler och fler få råd att skaffa sig gravvård, vilket gjorde att en enklare och mindre vårdtyp blev vanlig, den låga rektangulära. Mellan- och den tidiga efterkrigstidens vårdar gavs ofta klassiserande drag som tempelgavel eller kolonner. Under efterkrigstidens senare del blev vårdarna enkla i sina former samt mer och mer uniforma. Titlar användes mer sällan. Däremot bestod bruket att ange ortsnamn. Det begränsade utbudet av tillverkare, vilka ofta nyttjade samma kataloger, gav upphov till en viss schablonmässighet. En annan orsak till det enhetliga utförandet var tidens betoning av kollektivet och likheten inför Gud. Genomgående under hela 1900-talet har granit varit närmast allenarådande som material, under mellankrigstiden och följande decennier gärna den svarta graniten. Överlag har man under större delen av 1900-talet haft grusbädd till gravarna, med en inramande låg häck. Av detta återstår idag ingenting. Av allmänna linjen finns knappt något spår, även om enstaka vårdar kan indikera en allmän grav. I allmänna linjen begravdes som regel det stora flertalet kostnadsfritt, den ene efter den andre allt efter frånfalle. Vårdarna är enkla och små, men anspelar på formerna hos de enskilda gravarnas monument. Inte sällan är de dock bara en liten platta, en s.k. liggare. På nya kyrkogården är enhetliga låga vårdarna från 1980-talet och framåt. En viss ny individualism kan skönjas hos ett par av vår samtids vårdar i främst friare formspråk.

Beskrivning av enskilda kvarter

Kvarter A

Allmän karaktär

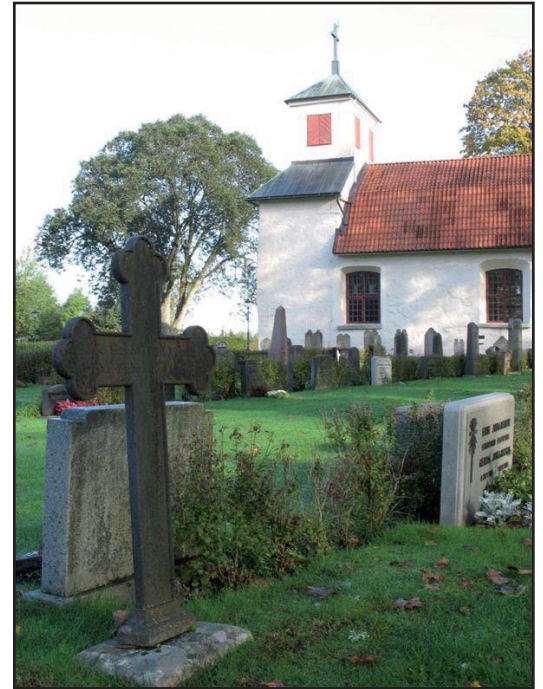
Med kvarter A avses här det stora södra kvarteret på gamla kyrkogården. Det består av sju nord-sydliga, dubbla gravrader med rygghäck. Tidigare var de avskilda med grusgångar och som regel hade gravarna grusbädd med inramande låg häck. Gravvårdsbeståndet är blandat.

Gravårdstyper

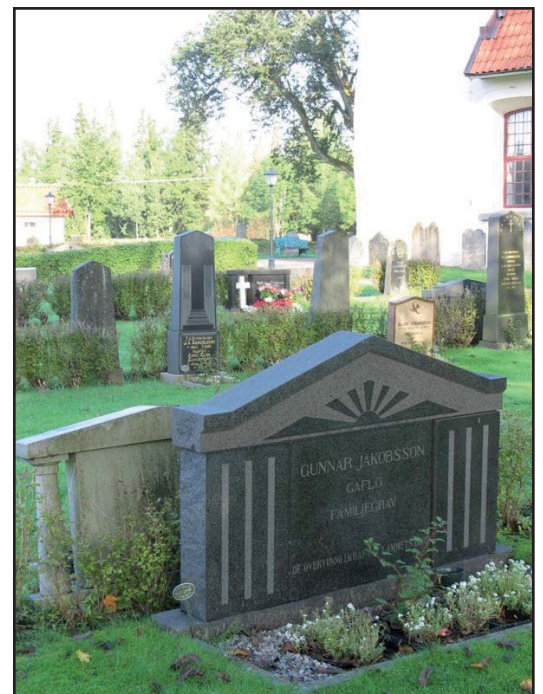
Kvarteret uppvisar gravvårdar från de senaste drygt 150 åren. Till antal dominerar vårdarna från efterkrigstiden, särskilt i västra hälften. Genomgående är en stor andel familjegravar, även om de är få under 1900-talets senare decennier. Ett antal påkostade vårdar markerar sig genom sin storlek och ger ett dynamiskt intryck av kyrkogården. De äldsta vårdarna utgör två gjutjärnskors, den ena från 1848 över makarna Ramberg på Stora Gavlö, det andra från 1851 över majoren och riddaren W M Planting Gyllenbåga på Lilla Gavlö. Några resliga granitvårdar från förra sekelskiftet speglar den tidens ideal. Bl.a. märks en obelisk över Thoréns familjegrav och nio svarta granithällar över hemmansägare och kyrkovårdar. En av sistnämnda bär en referens till Missionsförbundets sångbok (Sv. Mfb.) och minner därigenom om missionsrörelsen i socknen. Särskilt markerar sig två bautastenar med en höjd på närmare två meter, den ena från 1900 över en rättares familjegrav och den andra över Gustaf Jakobssons familjegrav, Stora Gavlö. Den mest

Blandat gravvårdsbestånd i kvarterets östra hälft. Påkostade familjegravar vid huvudingången.

I förgrunden kvarterets äldsta vård, ett nygotiskt gjutjärnskors från 1848.

Påkostad låg vård som sannolikt haft stenram och grusbädd.

Resta vårdar från omkring 1900, uttryck för dåtidens individualistiska anda.

I kvarterets västra hälft rör det sig främst om låga vårdar från efterkrigstiden, vilka kan sägas spegla en ökad kollektivism. Mot kyrkogårdsmuren dock en rad med äldre vårdar, bl.a. ett gjutjärnskors.

storskaliga vården är ändå den kraftiga höga gaveln i ljus granit på Josef Petterssons på Dannäs säteri familjegrav från 1903. Denna bär typisk jugenddekor i form av skulpterade rosor. Låga flyglar på sidorna visar att vården ursprungligen haft grusbädd med stenram. I den direkta närheten finns flera vårdar över senare ättlingar på säteriet. En bautasten från 1912 är rest över lärarinnan Anna Svahn vid Gyllenbågas kors i den statusladdade västligaste raden. De låga rektangulära vårdarna daterar sig från 1930-talet till seklets slut. Bland de första tre decenniernas vårdar är klassiserande formspråk vanligt, med kolonner och frontoner. Särskilt påkostade exempel utgör de familjegravar som tillhör Wilhelm Josefsson på Dannäs säteri från 1957, August respektive Gunnar Jakobsson på Stora Gavlö och köpman Axel Jonsson. Vanligaste materialet under dessa decennier är grå och svart granit. Under 1960- och 70-talet blev vanligt med stramare vårdar, här ofta accentuerade med bokstäver och årtal av koppar. Polerad röd granit blev ett vanligare material. Några av vårdarna har en mer individuell utformning med exempelvis marmorkors och polerade sockelplintar av svart granit. Två enklare vårdar från 1931 och 1952 berättar om en lärarinna respektive en kantor och folkskollärare. Tre små vårdar från 1930-talet på ensamgravar skulle kunna tolkas som allmänna linjegravar. De befinner sig i den tredje raden från väster, vilken i övrigt består av vårdar från främst 1960- och 70-talen. Eventuellt kan här ha funnits en allmän linje.

Kulturhistorisk bedömning och karaktär

Kvarterets gravvårdsbestånd är varierat och speglar de senaste 150 åren. Två gjutjärnskors och ett antal storskaliga vårdar från förra sekelskiftet över hemmansägare och godsägare i socknen ger dynamik åt kyrkogården och ett historiskt djup åt kvarteret i fråga. Därmed besitter de ett högt kulturhistoriskt värde. Flera av dessa vårdar kan även kopplas samman med lokal- och personhistoriska värden. Exempelvis är några vårdar knutna till socknens säterier: Dannäs samt Stora och Lilla Gavlö. Några vårdar med titlar som kyrkovärden, rättaren, lärarinnan och kantorn utgör historiska dokument som berättar om viktiga personer i socknen. Kvarteret består i övrigt av främst efterkrigstidens låga, uniforma vårdar som mer speglar ett mer kollektivt ideal. De saknar titlar, men man har i många fall fortsatt sätta ut gårdsnamn. Kvarteret som sådant är förändrat genom borttagande av grusgångar, grusbäddar och häckramar. Dock har rygghäckarna stor betydelse för upplevelsen av rumsligheten. Dessa bör liksom de äldre gravvårdarna ej avlägnas.

Sammanhållen rad av vårdar från omkring 1900 i västra änden av norra kvarteret.

Kvarter B

Allmän karaktär

Med kvarter B avses det sammanhängande kvarteret väster och norr om kyrkan. Detta utgörs av en nord-sydlig gravrad vänd mot västra kyrkogårdsmuren och några spridda gravar längst i öster, riktade mot öster. Ytan norr om långhuset är tom på gravar, vilket kan kopplas samman med traditionella folkliga föreställningar om denna sidas negativa karaktär.

Gravvårdstyper

Raden längst i väster är mycket enhetlig och består av ett tiotal resta vårdar från 1851-1922 i främst svart granit. Storlekarna är något varierande, men alla är de högre än breda, vilket är kännetecknande för tiden. Den äldsta vården är en obelisk rest över kammareherren friherre G B Fägerskiöld med fru på Dannäs säteri. Över ättlingen, överstelöjtnanten RSO friherre C P P Fägerskiöld står en vård från 1894. Bland vårdar med titlar finns en vård från 1899 över en lantbrukare och en från 1922 över småskollärare och kommunalordförande A J Glantz med fru. Öster om raden är några spridda låga vårdar från efterkrigstiden. I öster står några spridda vårdar från förra sekelskiftet fram till ca 1960. Äldst är en vård från 1890 över en Britta Stålhammar. Fyra likartade liggare från 1895-1939 är lagda över tre kvinnliga medlemmar av familjen Lemchen på Dannäs säteri och en trotjänarinna. En obelisk från 1900 är rest över en hemmansägare och en mindre vård från 1953 över en köpman.

Tre olika vårdar från tidigt 1900-tal, alla av svart granit.

Den sparsamt utnyttjade nordsidan. I förgrunden den Lemchenska familjegraven med fyra s.k. liggare, tidigare sammanhållna av en gemensam grusbädd.

En obelisk från 1900, rest över en hemmansägare är en av de få vårdarna och den som tydligast markerar sig.

Kulturhistorisk bedömning och karaktär

Kvarterets främsta kulturhistoriska värde är kopplat till den västra radens enhetliga sekelskiftesvårdar, vilka alla bör kvarstå på plats. En stor del av de fåtaliga övriga vårdarna i öster får ett värde genom sin ålder och genom befintliga titlar. Vårdar med titlar utgör dokument till historien. Till några av kvarterets vårdar kan även ett person- och lokalthistoriskt värde knytas. Frånvaron av gravvårdar på långhusets norra sida är kännetecknande för äldre negativa föreställningar om nordsidan. Denna frånvaro är ett värde i sig och om möjligt bör nytillskott undvikas på denna yta.

Kvarter C

Allmän karaktär

Med kvarter C avses ytan i direkt anslutning till kyrkans södra och östra sida. I söder är två öst-västliga rader vända mot söder, längst i väster står ett antal museivårdar samlade. I öster är en kort nord-sydlig rad vänd mot öster. Det rör sig bortsett från museivårdarna om låga 1900-talsvårdar.

Gravvårdstyper

Gravvårdsbeståndet utgörs av låga, till större delen rektangulära, vårdar från 1930-talet till idag med stor spridning. Ett par stycken av de äldre är något mer påkostade familjegravar med klassiserande drag. Intressant är en liten vård från 1936 över en skräddare i svart granit med tidstypisk dekor. Flera av vårdarna bär ortsnamn. Den yngsta vården visar genom sin form på en större individualitet. De 13 museivårdarna har alla stått på andra platser ursprungligen. Fyra stenar är s.k. parstenar av sandsten från 1688-1734 med stiliserade ansikten inhuggna i krönet. En sjunde av kalksten är den äldsta, från 1644 och rest över en stamfader till Carl von Linné, Jöns Ambjörnsson. Krönet har sprickor, vilka senare förvärrats till följd av en cementlagning från 1970. Två sandstenshällar har profilerat krön, den ena från 1758 över inspektorn Daniel Eneroth, den andra från 1700. Två av vårdarna är smideskors, det ena daterat till 1775. Vidare finns ett järnkors från 1837 och ett gjutjärnskors från 1843 över makarna Bolin. Längst i väster står två tunna granithällar.

Kulturhistorisk bedömning och karaktär

Det lilla kvarteret präglas dels av mellan- och efterkrigstidens låga vårdar, dels av en samling museivårdar. De förra förmedlar en karaktär som är vanlig på svenska kyrkogårdar, likartade vårdar i raka rader, i linje med folkhemmets ideal. Enstaka av vårdarna kan dock tillskrivas ett visst värde genom sitt utförande eller genom en titel. Museivårdarna har alla var för sig ett mycket högt kulturhistoriskt värde som vittnesbörd om gravkonsten innan industrialismen.

Nya kyrkogården

Allmän karaktär

Nya kyrkogården från 1983 delas i två delar av en minneslund. Väster om denna är fyra raka nord-sydliga gravrader vända mot öster. Minneslundan är symmetriskt uppbyggd och utgörs av en grusyta som innesluter en gräsrundel i norr och rätvinkliga ytor med gatsten i södra hörnen där parkbänkar är placerade. Längs dess raka sidor är lövhäckar. En rak grusgång löper åt norr från rundeln. Öster om minneslundan är en ännu outnyttjad gravyta.

Gravårdstyper

Vårdarna utgörs av efterkrigstidens vanliga, låga typer med rektangulär form. Storleken är enhetlig, men variation finns i material: röd, grå och svart granit. De daterar sig från 1982 till idag. Titlar förekommer inte, men seden att sätta ut ortsnamn är ännu levande.

Kulturhistorisk bedömning och karaktär

Nya kyrkogården från 1983 speglar genom sina raka rader av enhetliga vårdar efterkrigstidens och folkhemmets kollektivistiska kyrkogårdsideal. Minneslundan är ett uttryck för det sena 1900-talets förändrade gravseder.

Kulturhistorisk bedömning av kyrkogården som helhet

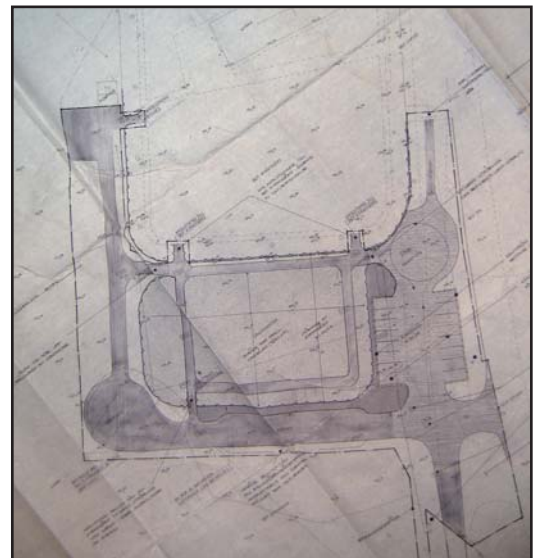
Dannäs kyrkogård har liksom kyrkan medeltida ursprung. Kyrka och kyrkogård ligger i anslutning till ett gammalt sockencentrum med skola, lärarbostäder, sockenmagasin och Dannäs säteri. Närområdet är klassat som riksintresse. Kyrkogården består av en äldre del och en yngre från 1983 i söder. Den äldre delens omgivande kallmurar och till stor del sekelgamla trädkrans är typiska drag hos en landsbygdskyrkogård liksom smidesgrindarna och grusgångarna som binder samman de olika delarna. Särpräglade är kyrkogårdens rundade hörn, vilket även återfinns i Hånger och förtjänstfullt tagits upp i utvidgningen. Båda delarna bildar var sin välavgränsad enhet emedan gamla kyrkogårdsmuren behållits intakt. Kyrkogården är relativt liten och den gamla delen domineras därför av det stora kvarter som upptar södra hälften, nedanför kyrkan. Karaktären av tidigt 1900-tal med grusgravar inramade av häckar och raka grusgångar är nu i det närmaste borta. Gruset som sådant har sekelgammal hävd på landets kyrkogårdar och bidrar starkt till upplevelsen, varför det är desto viktigare att värna kvarvarande grusgångar. Ett stort kulturhistoriskt värde finns i de äldre vårdar som fått stå kvar. Genom sin storlek och ålder ger de en dynamik åt kyrkogården. I övrigt är det

1983 års utvidgning med låga, enhetliga vårdar på en öppen gräsyta.

Minneslundan är centralt placerad på den utvidgade delen.

Ritningen till utvidgningen. Forsheda pastorats arkiv.

till antalet mellan- och främst efterkrigstidens låga vårdtyper som dominerar, vittnande om en förskjutning från betoningen av individen till kollektivet. Rygghäckar längs gravraderna i södra kvarteret spelar en viktig roll som rumsskapande inslag. Kyrkogårdens norra sida har bara nyttjats i väster och öster, vilket minner om gångna tiders negativa föreställningar kring kyrkans nordsida. Frånvaron av vårdar är där ett värde i sig. I väster är en sammanhållen rad av svarta granitvårdar från förra sekelskiftet, vilka bildar en värdefull helhet. I öster är det en blandning av äldre och moderna vårdar. Bland de äldre vårdarna finns flera som har ett särskilt högt värde genom exempelvis titlar som berättar om socknens historia eller genom sitt utförande som exempelvis de tre gjutjärnsvårdarna. Till dessa kommer museivårdarna i sandsten och smide från 1600- och 1700-talen som samlats vid södra kyrkomuren. Dessa är representanter för den hantverksmässiga framställningen av gravvårdar innan industrialismen. Några vårdar är av ett klart lokal- och personhistoriskt intresse, bl.a. de som kan knytas till socknens tre stora säterier. Utvidgningen från 1983 med sina raka rader av låga moderna vårdar är en fortsättning på efterkrigstidens och folkhemmets kollektivistiska ideal. Intrycket är därmed enhetligt. En minneslund i östra hälften speglar det sena 1900-talets förändrade gravseder.

På en kyrkogård är det naturligt att gravvårdar och gravrätter ändras. Det är dock viktigt att man i den långsiktiga förvaltningen är uppmärksam på att bevara de olika delarnas karaktär och att gravvårdar från olika tider finns representerade.

Att tänka på i förvaltning av kyrkogården:

- Kallmurar, smidesgrindar, trädrader, häckar och grusgångar är väsentliga delar av kyrkogårdens utformning med ett högt värde samt därmed viktiga att vidmakthålla.
- Vårdar äldre än 1940 och vårdar med titel utgör viktiga inslag i kvarteren på gamla kyrkogården. Därmed är det av vikt att de bevaras, helst på plats. Vårdar äldre än 1850 och gjutjärnskors skall finnas med på kyrkans inventarieförteckning.
- Om möjligt så bör nytillskott undvikas norr om kyrkan.

Referenser

Arkiv

Jönköpings läns museums arkiv. (JLM)

Länsstyrelsen i Jönköpings arkiv, med kopior ur ATA. (JLST)

Tryckta källor

Hellman, Caroline. Västbo-krönika i ord och bild. Växjö 1944.

Kulturhistorisk utredning för Värnamo kommun. Landsbygden. Jönköping 1984.

Rogberg, Samuel. Historisk beskrifning om Småland. Karlskrona 1770.

Rosengren et al. Ny Smålandsbeskrivning. Västbo härad. Växjö 1914.

Svenskt ortnamnslexikon. Uppsala 2003.

Sverige. Geografisk beskrivning. Del IV. Stockholm 1931.

Sveriges bebyggelse. Landsbygden. Jönköpings län IV. Uddevalla 1957.

Tekniska och administrativa uppgifter

Jönköpings läns museums dnr: 336/05
 Beställare: Växjö stift
 Fastighetsägare: Forsheda kyrkliga samfällighet
 Rapportansvarig: Robin Gullbrandsson
 Foto: Robin Gullbrandsson
 Län: Jönköpings län
 Kommun: Värnamo kommun
 Socken: Dannäs socken
 Fastighetsbeteckning: Dannäs1:1
 Belägenhet: Ekonomiska kartans blad Dannäs 5D5g 1986

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv

